

PAPER DETAILS

TITLE: KAPITALIST KENTLESME VE MARKSIST YEDEK SANAYİ ORDUSU: ANALİTİK BİR
BAKIS

AUTHORS: Ö Selçuk EMSEN

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/29889>

KAPİTALİST KENTLEŞME VE MARKSİST YEDEK SANAYİ ORDUSU: ANALİTİK BİR BAKIŞ

Ö. Selçuk EMSEN*

Özet: Bu çalışmada kapitalizmin öngördüğü sanayileşme ve buna bağlı kentleşme olgusu, kompleks bir analitik yapıya sahip olan Lewis'in "İki Sektörlü Büyüme Modeli"nden daha basit bir forma indirgenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede mikro iktisatta eş-ürün ve makro iktisatta emek piyasası eğrileri, mekanizmayı açıklamak için araç olarak kullanılmıştır. Bunun yanısıra kapitalizme antitez olarak ortaya çıkan Marksist iktisatın olaya bakış açısı ifade edilmiş ve kentleşme olgusunun aksine, Marksist düşüncede sanayileşmenin yaratacağı teknolojik ilerlemelerin teknolojik işsizliği (Yedek Sanayi Ordusu'nu) nasıl oluşturacağı da analitik olarak gösterilmiştir. Ancak günümüze kadar yaşanan tecrübeler, her iki ekolün de zaman zaman birlikte yaşıyor olduğunu ortaya koymuştur.

I. Giriş

Kapitalizm ve sosyalizm. Bu iki ekolden kapitalizm, klasik iktisat çerçevesinde belirli bir dönem için tez olarak geliştirilmişken, diğeri de aynı ekolün varsayımları eşliğinde ona antitez olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar salt anlamıyla iki *izmin* günümüzde uygulanabilirliğinden bahsetmek mümkün olmasa da, bugünkü ekonomik sistemlerin bu iki uç ekolün sentezi olduğu da bir gerçektir.

Bu çalışmada kentleşme olgusu özellikle kompleks bir yapıya sahip Lewis'in "İki Sektörlü Büyüme Modeli"nden daha basit bir forma indirgenmeye çalışılmıştır. Bunun için mikro iktisatta eş-ürün ve makro iktisatta emek piyasası eğrileriyle söz konusu olgu resmedilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kapitalizmin öngördüğü sanayileşme ve buna bağlı kentleşme olgusunun aksine, marksist perspektifte sanayileşmenin ikinci etapta yaratacağı teknolojik ilerlemelerin teknolojik işsizliği veya Marx'ın ifadesiyle "*Yedek Sanayi Ordusu*"nu nasıl oluşturduğu, yine mikro ve makro iktisatın grafiksel araçlarıyla analitik olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmayla, geçmişte teorik düzeyde iki uç doktrince ileri sürülen kentleşme ve yedek sanayi olgusunun günümüzde birlikte yaşıyor olduğu dikkate alındığında, her iki ekolün birer sentezi olan mevcut ekonomik yapıdaki işleyişlerine bakmaktır. Yoksa, sloganik olarak ileri sürülen ve zamanında birer ideoloji olmuş görüşlerin savunuculuğunu yapmak değildir. Ayrıca Cemil Meriç'in de ifade ettiği gibi, "Bir düşüncenin (ütopyanın) uygulamada tutmaması, o düşüncenin yanlış olduğunu ispat etmez. Sadece henüz tatbik edilme zamanının gelmediğini gösterir." (Meriç, 1997: 213) ifadesinden de

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi İ.I.B.F. İktisat Bölümü.

esinlenerek günümüzde klasikler arasına girmiş bir doktrinin sanayileşme ve işsizlik olgusunun gelişimine analitik olarak bakmak, burada temel hedef tutulmuştur.

II. Kapitalist Sanayileşme ve Buna Bağlı Kentleşme Olgusu

Kapitalist sanayileşme ve buna bağlı olarak doğduğu ileri sürülen kentleşme olgusunu ele almadan önce, terminolojik düzeyde kent, kentleşme, sanayileşme ve klasik iktisatın bir sac ayağını oluşturan kapitalizm kavramlarını açıklamada yarar vardır.

Kent, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretim, dağıtım ve denetim fonksiyonlarının toplandığı, teknolojik gelişme derecelerine göre belirli bir büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeyine ulaşmış yerleşim birimlerine denir. Behice Boran'a göre kırsal, geçimi tarımsal üretime dayanan bir topluluk veya yerleşim birimi iken; kent, geçimi veya ekonomik temeli ticaret ve sanayi gibi tarım dışı üretim ve ekonomik uğraşların yoğunlaştığı yerleşim birimidir (Kızılcılık ve Erjem, 1994: 248-249).

Kentleşme ise, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve mevcut kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir. Kentleşme, bir kırsal yerleşim biriminin kente dönüşmesi şeklinde olsun veya doğrudan kendi büyümesi şeklinde olsun, nüfusun kent merkezlerinde toplanmasıyla demografik bir olay olarak tanımlanır. Dar anlamıyla kentleşme, kırsal kesimlerden kentsel kesimlere nüfusun hareket etmesi ve bu hareketin sonucu olarak kentsel kesimlerde yaşayan nüfusun artmasıyla ilgili bir süreçtir. Az gelişmiş ülkeler veya gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme olgusu, demografik ve toplumsal yönlerden gelişmiş ülkelerdeki kentleşmeden farklı özelliklere sahiptir. Az gelişmiş ülkelerde üretim sanayisi geri kalıp gelişmemiş, buna karşın şişirilmiş hizmetler sektörü, modern kent ekonomisinin temel taşı olmuştur. Günümüz gelişmekte olan ülkelerde kentleşme olgusu sanayileşme süreci tam olarak yaşanmadan gerçekleşirken; 19. ve 20. yüzyıl Avrupa'sında ilk önce sanayileşme süreci ortaya çıkmış, daha sonra kentleşme hareketi belirgin bir görünüm kazanmıştır (Kızılcılık ve Erjem, 1994: 251, 253).

Bu çalışmada ele alınan klasik anlamda kentleşme için gereken faktör, tarımda kullanılacak işgücünü açığa çıkartmak, sanayi kesiminde işgücüne talep yaratmaktır. Klasik anlamda gelişme teorisi, nüfus büyümesinin kişi başına gelir düzeyi tarafından belirlendiği görüşüne dayanır. Bu teori 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Adam Smith, Robert Malthus ve David Ricardo tarafından geliştirilmiştir. Klasik büyüme teorisi, tarım sektöründe insan gücü yerine, teknolojik ilerlemeler sonucu, tarımda verimliliği artan yeni toprak sürme ve tohum ekme biçimlerinin doğmasına dayalıdır. Tarımda verimlilik

artışı, tarımsal üretimin artmasına ve bir kısım tarım işçilerinin köylerden kentlere göç etme sürecini yaratır. Kente gelenler ise tarımsal teçhizat üretiminde ve satışında çalışmaya başlar. Böylece gelirler yükselir ve refah düzeyi artar. Ancak bu artış veya gelir yükselişi, kırdan kente göç ile eski düzeyine iner (Parasız, 1997: 29). Nüfusun klasik büyüme teorisi ise reel geçimlik ücret oranı fikrine dayanır. Reel geçimlik ücret düzeyi, yaşamın sürdürülmesi için gerekli minimum ücret oranı veya diğer bir ifadeyle asgari geçimlik ücret düzeyi olarak ifade edilir. Tanım olarak cari reel ücret oranı, reel geçim ücretinden azsa; bazı insanlar yaşayamaz ve nüfus azalır (Parasız, 1997: 30). Bunun için, sanayi dışındaki sektörlerde, özellikle tarımda etkinlik artışıyla, sanayi için gerekli işgücü kaynağı oluşturulmuş olunur (Erkan, 1995: 158). Zira teknoloji kullanımı ve işbölümü, sanayileşmenin ön koşuludur. Bu da kentleşme, bürokratikleşme, büyük aile ve kabile bağlarının dağılması gibi sosyo-ekonomik olguları beraberinde getirir (Fukuyama, 1993: 124).

Bütün bu tanımlamaların dışında, “şehirsizleşmek” veya “ters-kentleşme” olgusu da vardır. Buna göre merkezde bulunan güçlü gelişmiş ülke ekonomilerinin, çevrede bulunan az gelişmiş ülke ekonomilerini tahrip eden rekabeti, çevre ülke yerli sanayini yıkması söz konusudur. Yerli ülke sanayi yıkıma uğradığında, sanayinin istihdam ettiği işçiler işsiz kalmakta ve bunlar ülkenin geleneksel sektörü olan tarım sektörüne dönmektedir. Bu durum, çevre ülkeler açısından bir tür “geriye dönüş” anlamına gelir ki, buna da “şehirsizleşmek” denilir (Başkaya, 1995: 63, 77).

Bilindiği gibi klasik okul fizyokratların tezlerine bir antitez ve/veya sentez olarak ortaya çıkmıştır. Antitez ve sentez açısından klasik okulun kapitalist kolu bireyciliğe, kişisel çıkarlara ve her alanda rekabete dayanır. Ayrıca, sadece sanayi ve tarıma değil, bütün ekonomik faaliyetlere önem veren bir yapıya sahiptir (Özgüven, 1984: 77). Ancak temelde sanayileşme klasik iktisatta en önemli öge olarak ortaya çıkar. Sanayileşme için gerekli olan servet ve sermaye birikiminin oluşması ve zaman içindeki seyri de, iktisatçılar arasında tartışılan bir konudur. Bu birikimin uzun bir zaman süreci boyunca yavaş yavaş ve eşit adımlarla ilerlediği görüşüne bazı iktisatçılar karşı çıkmaktadırlar. Marx, burjuva servetinin tasarruf yoluyla azar azar biriktiği yolundaki görüşleri şiddetle eleştirmiştir. Schumpeter’e göre de “kapitalist servet gerçekten tasarruf yoluyla azar azar ve biteviye (aynı biçimde, sürekli olarak) birikip çoğalmamış, aksine üretime her defasında değişik bir ufuk açan yahut bir yenilik katan ‘innovation’ hamleleri ile teraküm etmiştir” (Kozak, 1984: 177). Bu oluşum kapitalistlere göre daha büyük bir üretim ölçeğine kanallize edilmişken, marksistlere göre de üretimde sermaye-emek oranını bozan tekniklere aktarılmıştır. Bu noktada yaratılan sanayileşme sürecinde zengin olanlar, buluş sahibi ileri görüşlü kimseler veya sanayi yöneticileri değil, işin mali yanını finanse eden büyük sermaye sahipleri olduğu ileri sürülmüştür (Mills, 1974: 136). Bu bilgiler ışığında kapitalizm, sanayi sektöründe kâr-sermaye (sermaye, sabit ve değişir olmak üzere ikiye ayrılır) birikimi olgusuna

paralel biçimde yatırımların artmasını bir ön gerçek olarak kabul eder. Sanayi sektöründe sermaye yatırımları artınca, sermaye-emek oranının sabitliği varsayımında, kırsalda bulunan marjinal tarım işçileri sanayi sektörünün bulunduğu kentlere göç edeceklerdir. Çünkü kâr-sermaye-yatırım süreci, sonuçta sanayi kesiminde emeğe olan talebi artırır. Bu artış, kısa bir süre için emek piyasasında ücretlerin yükselmesine neden olur. Şehirde emeğe ödenen ücretlerin artması, kırsalda bulunan tarım işçilerine cazip gelecek ve onlar da kentte emek piyasasına girerek, emek arzının şoka uğramasına neden olacaklardır. İşte, kentte sanayi kesiminin işgücü talebinin artmasıyla ortaya çıkan yüksek ücretler, kırsal kesimden kente göçü yaratır ki, buna da literatürde kentleşme olgusu denilir.

Literatürde analitik açıdan Lewis'in iki sektörlü büyüme modeli (Bkz. Todaro, 1994: 74-76) bu süreci tanımlamasına karşılık, öğretide kolaylık sağlaması açısından mikro iktisatta eş-ürün eğrileri (Bkz. Mansfield, 1997: 204-207) ile makro iktisatta klasik emek piyasası dengesi (Bkz. Dornbusch and Fischer, 1990: 472-507) bu çalışmada kullanılmaya çalışılmıştır. Yalnız çalışmada eş-ürün eğrisi, bir eğri olarak değil, doğru olarak alınmıştır. Bu davranışın altında yatan etken, emek ile sermaye arasında varsayılan tam ikameden dolayıdır. Bunun yanında "normal koşullarda üretim faktörleri (toprak, emek ve sermaye) arasındaki bileşim oranları aynı tutularak iki katı, üç katı, dört katı vb. biçimde çoğaltılırsa, ürünün de iki katı, üç katı, dört katı vb. olarak artacaktır" şeklinde ifade edilen ölçeğe göre sabit getiri koşulu, klasik iktisatın bir diğer varsayımıdır. Yani marjinal artışın daima aynı olacağı koşulu bir ön gerçek olarak kabul edilir. (Özgüven, 1984: 98-96).

Ücretler konusunda klasik varsayım ise, emeğin bir 'tabii fiyatı (tabii ücreti)', bir de 'cari fiyatı (cari ücreti)' şeklinde yapılan ayırımdır. Emeğin doğal fiyatı, işçilerin ve ailelerinin geçim ve devamı için zaruri olan ücrettir. Emeğin piyasa fiyatı ise arz ve talebe göre belirlenir. İşgücü arzı yetersiz ise, ücretler yükselecek, aksi halde düşecektir. Piyasa fiyatı tabii fiyatı aşarsa, işçiler daha çok zorunlu ve faydalı mallardan alabilecektir. Buna karşılık, cari fiyatın yükselmesi sonunda, işçi sayısı evlenmelerle artarsa, ücretler tekrar tabii fiyat düzeyine inecektir. Ücretlerin tabii fiyatın altına düşmesi durumunda da sefalet doğar ki, bu da işçi sayısını azaltır. Böylece daralan emek hacmi, ücretleri tekrar yükseltir. Ücretler doğal fiyatın üzerine de çıkamaz. Çünkü her ücret artışı nüfusu çoğaltır ve buna bağlı olarak emek arzını genişletir ve ücretler tekrar düşer (Özgüven, 1984: 97-98).

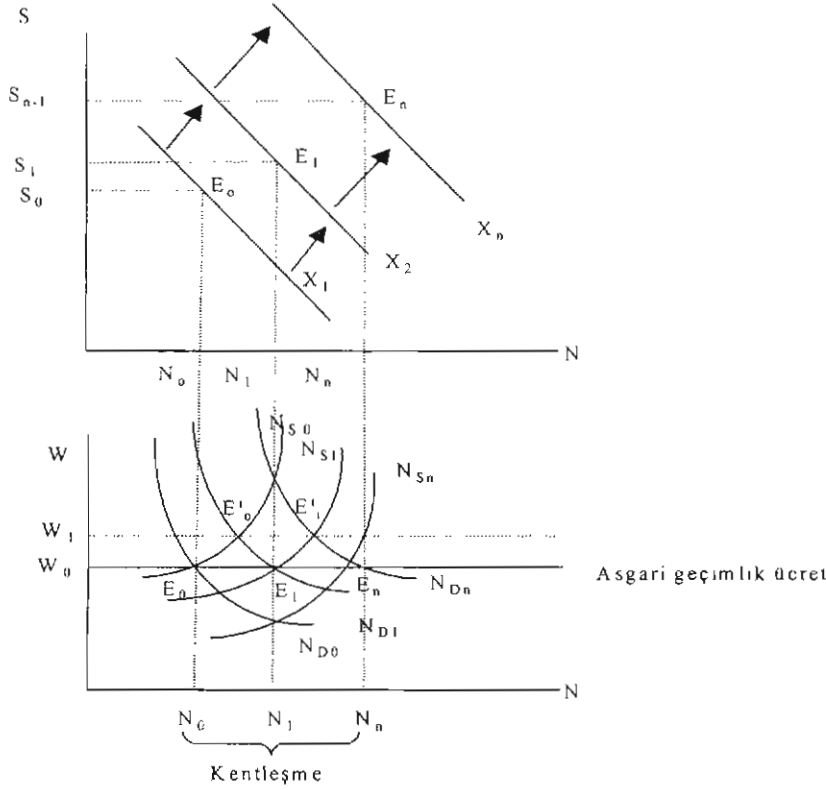
Burada işverenler ücretleri düşürmek, işçiler ise yükseltmek isterler. Smith'e göre ücretler, işçinin ve ailesinin geçimini sağlayacak düzeydedir. Bu da minimum veya diğer bir ifadeyle asgari geçim düzeyidir. Yüksek ücretler işçi sayısını arttırır (kentleşme), düşük ücretler ise azaltır (şehirsizleşme). Ancak her şeye rağmen ücretler asgari geçim düzeyinin altına inemez. İşgücü talebi artarsa, en azından kısa dönemde emek kıt olduğundan, sözleşmeye rağmen ücretler yükselecektir. Ancak işgücü talebinin artması, ücretlere ödenmek üzere

ayrılan ücret fonunun çoğalmasına bağlıdır. Daha fazla emek kullanma arzusu, milli servetin artmasından kaynaklanır. Demek ki, servet artınca emeğin fiyatı olan ücret de yükselmektedir. Diğer bir ifadeyle yüksek ücretler, ülkenin zenginleşmekte olduğunu açıklayan bir gösterge olarak sayılabilir. Klasik iktisadın gelir dağılım teorisinde işçi ücretleri, yani emeğin payı devamlı olarak asgari geçim düzeyindedir. Çünkü ücretler minimum düzeyi aşarsa, işçiler daha fazla çocuk sahibi olmak isteyecekler, bu da doğumları ve sonuçta işgücü arzını arttıracaktır. Ayrıca hastalıklar ve sefalet azalacağı için işçi sınıfı çoğalacaktır. İşçi sınıfının çoğalması da, işgücünün artması ve ücretlerin tekrar minimum düzeye inmesi demektir. Bu açıdan işçinin reel ücreti yatay bir doğru ile gösterilebilir. Ücretlerin belirlenmesinde daha çok tarım ürünleri fiyatları etkindir (Özgüven, 1984: 81-99). Bu durum, ilk olarak klasik iktisatçılardan Sir James Stewart tarafından ücretlerin fiziki ihtiyaçlar seviyesinde tutulması gerektiğini söyleyişle karşılık bulmuştur. David Hume, yüksek ücret hadlerinin bir ülkenin dış ticaretine zarar verdiğine inanıyordu. Ferdinand Lasalle, düşük ücretleri gözlemleyerek *Tunç Kanunu*'nu⁽¹⁾ ortaya koymuştur. Ricardo da fiziki ihtiyaçlar seviyesinde tutulan ücretlerin tabii olduğunu; ücretler daha fazla düşerse, ölümlerin emek arzını daraltacağını ve böylece arz talep kanununa göre ücretlerin yükseleceğini; bunun da yeni doğumlara yol açacağını ve bunun emek arzını tekrar artırarak ücretlerin doğal seviyesini bulacağını ileri sürmüştür (Eröz, 1982: 218). Burada doğumu ve ölümle denge sağlanması uzun vadededir. Kısa vadede kır-kent göçüyle emek arzının esnekliği söz konusudur.

Bütün bu klasik iktisat varsayımları ve bilgileri ışığında, klasiklerin bir alt kolu konumundaki kapitalist ekolün sanayileşme ve sanayileşmeye bağlı kentleşme olgusunu aşağıdaki grafiklerle açıklamak mümkündür.

Aşağıdaki şekilde ilk grafik, mikro iktisatta iki faktörlü ve tek çıktı bir eş-ürün paftasıdır. Buna göre dikey eksenle S ile ifade edilen sermaye ve yatay eksenle N ile ifade edilen emek faktörlerinin bileşimleri sabit olması varsayımıyla X ürünü üretilmektedir. Kapitalist görüşte müteşebbis dönem içi satışlarından elde edilen kârları sermayeleştirip tekrar üretime yöneltmekte, artan sermaye girdisi nispetinde emek kullanarak, üretim artışları elde etmektedir. İkinci grafik ise makro iktisatta emek arz ve talebi ile buna bağlı ücret piyasası dengesini vermektedir. Başlangıçta ekonomi asgari geçimlik ücret düzeyi W_0 'da dengededir. Müteşebbisin sermaye-emek oranı aynı kalmak kaydıyla, ölçek genişletmesi durumunda, emek talep eğrisi N_{D0} 'dan N_{D1} 'e kayar. Bu kaymayla yeni ücret düzeyi N_{D1} ile N_{S0} 'ın kesiştiği E'_0 noktasında yeni bir ücret düzeyinde (W_1) dengeye gelir. Oluşan yeni ücret düzeyi, bütün ekonomide daha üst ücret düzeyini yansıtır. Sanayide (kentte) ücretlerin yükseldiğini gören tarım (kırsal) işçileri kente göç etmeye başlayarak, emek arz eğrisinin N_{S1} 'e kaymasına yol açarlar. Emek arz eğrisindeki artış, ücret düzeyinin tekrar asgari geçimlik ücret düzeyine düşmesine yol açar. Yeni denge noktası N_{S1} ile N_{D1} 'in kesiştiği E_1 noktası ve W_0 ücret düzeyinde gerçekleşir. Yeni durumda kent nüfusu N_0 'dan N_1 'e kaymıştır. Bu süreç sermaye birikimi

devam ettikçe süre gelir. İşte klasik iktisat, emek arzını, sanayileşmeye koşut olarak artmasını ve buna bağlı kent nüfusunun yükselmesini “kentleşme olgusu” olarak tanımlar.

Şekil 1: Kapitalist Kentleşme Olgusu

III. Marksist Yedek Sanayi Ordusunun Oluşumu

Karl Marx'a göre bir toplumun biçimini, yani gelişmesini, üretim araçları ve tekniği belirleyecektir (Özgüven, 1984: 166). Bu noktada G. W. F. Hegel ve Marx, tarihin insan toplumlarının kölelik ve tarımsal kendine yeterlilik üzerine kurulu ilkel kabile toplumlarından başlayarak ve teokrasinin, monarşinin ve feodal aristokrasinin çeşitli biçimlerinden geçerek modern liberal demokrasiye ve teknik ilerleme tarafından belirlenen kapitalizme kadar bağlantılı bir gelişme gösterdiğini kabul etmişlerdir. Ancak bu iki fikir adamı mükemmelliğe bakış açısından birbirinden farklılık gösterirler. Hegel mükemmelliğin liberal devlette, Marx ise komünist toplumda sona ereceğine inanıyordu (Fukuyama, 1993: 10). Marx'a göre söz konusu bu süreci besleyen

faktör ise sermaye birikimi olgusunun hızlanması ve toplumda eşitsizliğin-sömürünün giderek artmasına bağlıdır.

Eşitsizlik ve sömürü ilk olarak Simonde de Sismondi tarafından toplumu iki sınıfa ayırmasıyla kendini bilimsel olarak gösterir. Sismondi'de toplum mal sahipleri ve işçiler olarak ikiye ayrılır. Sanayi kapitalizmi yeni bir sınıf doğurmuştur: işçi sınıfı. Benzer şekilde Saint Simon da toplumda iki sınıf olduğunu ileri sürmüştür: çalışanlar ve işsizler (aylaklar). Bunlara bal arıları ve eşek arıları demiştir. Sismondi işçilerin aldıkları ücretle yarattıkları ürünlerin değeri arasındaki farka katma-değer (plus-value) adını vermiş ve bu farkın kapitalistlere gitmesi nedeniyle işçilerde isyan ve kin ruhunun oluştuğunu ifade etmiştir. Ayrıca Sismondi, klasiklerin makineleşmeye taraftar olduklarını ileri sürmüştür. Onlara göre makineler uzun dönemde yeni bir tüketim alanı yaratır. Çünkü makinelerin artışı daha fazla üretime yol açar. Daha fazla üretim ise maliyet fiyatlarını düşürür ve yeni bir tüketici sınıf yaratır. Bunun yanında makine üretimi (makine yapan makine sanayi) de istihdamı artırır. Nihayet hizmetler kesimi de yeni çalışma alanları yaratabilir ve işsizliği azaltabilir. Sismondi'ye göre liberal iktisatçılar sosyal sınıflar arasında gelir dağılımı üzerinde duracak yerde, üretimi ve serveti artırma yollarını araştırmışlardır. Oysa tam rekabet, firmaları maliyetleri düşürmek için ücretleri indirmeye zorlamaktadır. Güçlülerin çıkarları zayıfların çıkarlarından daha fazladır (Özgüven, 1984: 141-149).

Dupont White ise makinenin emek yerine ikamesi, neticede emek talebini kısacak ve ücretleri daha da çekecektir ki, bu noktada Ricardo'nun tanımlaması eşliğinde cari ücretlerin asgari geçimlik ücret düzeyinin üzerine çıkamayacağını savunmuştur. Alman iktisatçı Karl Rodbertus'e göre ücretler asgari geçim düzeyini aşamayacağından, fazla hasıla kapitalistlere gitmektedir. Alman iktisatçı Lasalle, asgari ücretler adını da alan '*Ücretlerin Tunç Kanunu (Iron Laws of Wages)*'na göre serbest piyasada ücretler arz ve talebe bağlıdır. Ücretler işçinin ve ailesinin geçimini sağlayacak olan zaruri seviyeyi aşamaz ve aşamayacaktır. Tunç Kanunu sadece klasik fiyatları değil, Malthus'un nüfus kanunu dikkate almaktadır. Louis Blanc ise, firmaların ücretleri düşürmek için emek yerine makine kullanımına gideceğini öne sürmüştür (Özgüven, 1984: 143-165).

Bütün bunlardan sonra marksist iktisatçının kurucularından Frederick Engels'in ifadesiyle, "Darwin nasıl organik tabiattaki tekamül kanunlarını keşfettiye, Marx da insanlık tarihindeki tekamülün kanunlarını keşfetti." Böylece Marx, toplumun ilmi bir tahlilini yapmak suretiyle kapitalist toplumu sosyalist topluma dönüştürmenin yolunu keşfettiğine inanıyordu (Downs, 1994: 123). Bu çerçevede Marx toplumun biçimini, yani gelişmesini, üretim araçları ve tekniğinin belirleyeceğini öne sürmüştür. Toplumsal aşamalar; ilkel komünizm, kölelik, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizm-komünizm. Bu maddeci tarihi gelişme teorisine 'tarihi materyalizm' adı verilir. Değişmeler ve aşamalar arasındaki geçişler düzenli ve ağır bir şekilde değil, çok ani ve patlamalar

şeklinde olacağı için, değişme sürecinin prensiplerine diyalektik kanunu adı verilir. Bu, materyalist bir diyalektik anlayıştır. Toplumların gelişimini, suyun aniden buhar veya buz haline gelmesinde olduğu gibi, patlama ve sıçrama halindeki hareketlerin de ihtilalci davranışlarla sağlanacağı ileri sürülür. Toplumdaki bir tezin karşısına bir süre sonra bir anti-tez çıkacak, ikisinin çatışmasından yeni bir sentez doğacaktır. Bu sentez, yeni bir bünye, yeni bir toplum, yeni bir aşamadır (Eröz, 1982: 154).

Burada Marx, insanlık tarihinin insan emeği ile yaratılmış olduğunu ifade etmiştir. Marx, praxis felsefede (aksiyon, eylem, ihtilale geçiş) emeği tanımlar. Dünyayı şekillendiren emek ise, dünyayı değiştirecek olan faktör de yine emektir. Üretim ortak yapıldığına göre, üretim araçları mülkiyeti de ortak olacaktır. Çünkü hakim sınıf ideolojisi, ezdiği sınıfın ideolojisine karşı çıkar. Böylece toplumun her aşaması sosyal ihtilalle geçilir. *Komünist Beyanname*'ye göre dünya tarihi sınıf mücadeleleri tarihinden ibarettir. Kapitalizm aşamasında kapitalist ile proletarya arasında mücadele olacaktır. Kapitalizmin ruhunda var olan rekabetle küçük mülk sahipleri ve orta sınıf ortadan yok olup, proleter hale gelirken; diğer taraftan proletaryanın sömürülmesi devam edecektir. İşçinin yarattığı fazla değer veya artık ürün gasp edilerek kâr şeklinde alınması devam edecektir. Bu olgu bir sosyal ihtilalle sona erecektir (Eröz, 1982: 155). Şöyle ki, kuvvetli firmalar zayıfları elimine edince, açıkta kalanlar işçi sınıfına girecek ve böylece kapitalistler azalacaktır. Az kalan kapitalistler de işçi kesiminin ihtilaliyle er geç ortadan silinecektir (Özgüven, 1984: 172). Sosyalist topluma dönüşüm için, yani kapitalizmin zayıflaması için başlıca üç faktörün etkili olacağı ileri sürülür:

1. İşçilerin kapitalistler lehine fakirleşmesi veya başlaması,
2. Kapitalistlerin para uğruna başkalaşması,
3. Sınıflar çatışması (Özgüven, 1984: 172-173).

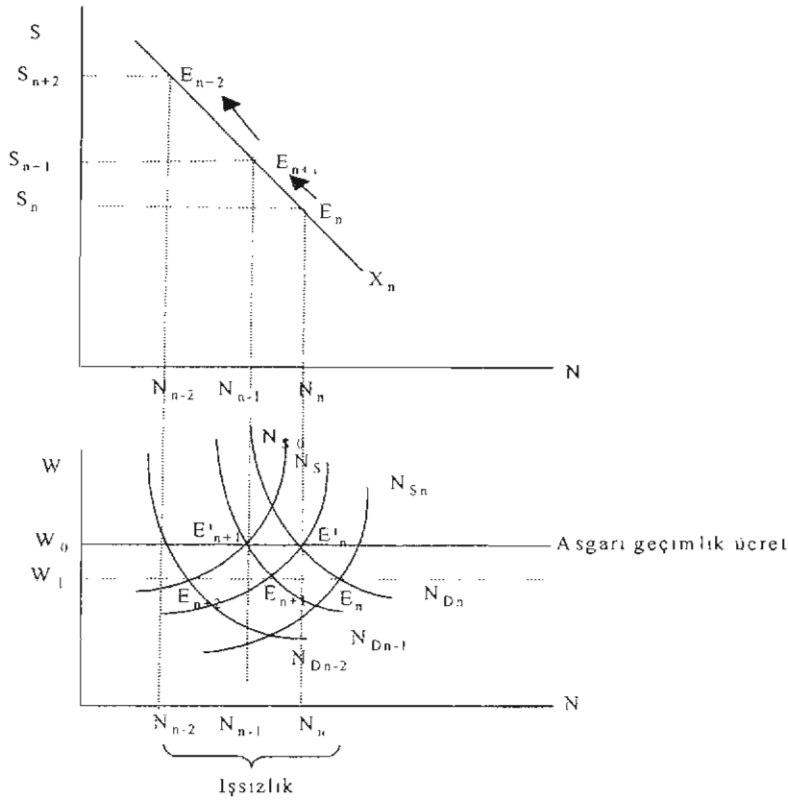
Bu noktada Max Weber, sınıfı yaratan etmenin doğrudan doğruya ekonomik çıkar, hatta sadece "piyasa"yla bağlantılı olan çıkar ilişkisi olduğunu (Weber, 1996: 272) ifade ederek, Marx'ın, insanlık tarihinin esas itibarıyla bir sınıfın bir başka sınıfı sömürmesinin hikayesi olduğuna ilişkin ifadesine bağlantı kurmuştur. Sınıflar tarihi içinde gelişmişler, insan yığınları önce köle ve esir, sonra toprağa bağlı köle, ondan sonra hiçbir malı mülkü olmayan ücretli köleler haline gelmişlerdir. Dört kısımdan oluşan Komünist Manifesto (beyanname)'da Marx ve Engels kapitalizmin oluşumunu şu şekilde ifade etmişlerdir: Burjuva üretim sistemi sayesinde halk şehirlerde birikmeye başlamıştır. Üretim bu bölgelerde yoğunlaşmış, bu durum da işçi sınıfının çoğalmasına, buna karşın üretim araçları ve mülkiyetinin belirli ellerde toplanması sonucunu doğurmuştur. Kapitalist üretim, zaman zaman iktisadi krizlerin doğmasına yol açmış, işçi ücretleri en az geçim düzeyine doğru devamlı bir düşme kaydetmiştir. Burjuvazi gelişmek için sermaye biriktirmek zorundadır. Sermayeyi de proletaryanın hakkını yiyerek biriktirir. Çünkü değerın asıl kaynağı emektir. Burjuva bu değeri kendine mal eder (Yalçın,

1991: 294-295). Diyalektik materyalizm (dünya üzerindeki bütün toplumların tarihinin sınıf mücadelesinin tarihi olduğu ifade edilerek, ezen ve ezilenlerin keskin bir zıtlasma içerisinde olduğu) teorisini uygulayan Marx, bundan sonra kaçınılmaz merhalenin bir işçi ihtilali olacağına, "işçi sınıfının diktatörlüğü"nin kurulacağına ve ondan sonra mülkiyetin topluma geçeceğine ve insanların sınıfsız bir sosyal organizasyona döneceklerine inanmıştır (Downs, 1994: 126-127).

Özet olarak Marx'a göre kapitalizm insanların istek, tercih ve iradelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmadığı; dolayısıyla çöküşünün de insan iradesi ve isteklerinden bağımsız nedenler sayesinde meydana geleceğini öne sürmüştür (Tezel, 1995: 165). Bu sürecin, orta sınıfın yok olmasıyla kendiliğinden oluşacağını ileri sürmüştür.

Yedek sanayi ordusu işsizleri ifade etmektedir. Ancak klasik anlamda cari ücretten iş arayıp da iş bulamayan işsiz olarak tanımlamak yerine, cari ücret düzeyinde çalışmanın çalışmayla pek bir anlam ihtiva etmemesi nedeniyle iş piyasasına emeğini arzetmeyenler olarak tanımlanır. Özellikle bu olgu, sibernetik⁽²⁾ ilminin doğuşuyla daha yaygın hale gelmiştir (Zaim, 1990: 169). Burada işsizlik (U) tanımlanacak olursa, hanehalklarının işgücü arzı (N^S) ile gerçek istihdam düzeyi veya istihdam talebi (N^D) arasındaki farktır. Formülle ifade edildiğinde, $U = N^S - N^D$ dir (Aftolin and Poncet, 1992:67). Genel olarak Marksist öğretide yedek sanayi ordusunun oluşumu günümüz anlamıyla teknolojik işsizlik olarak da adlandırılabilir. Bu işsizlik insangücü yerine makine ikame edilmesinden veya üretken yöntemlerin uygulanmamasından ileri gelen bir işsizliktir ve makine çağının yarattığı bir sonuçtur. Teorik düzeyde bu bilgiler ışığında yedek sanayi ordusunun oluşumunu aşağıdaki grafikler yardımıyla açıklamak mümkündür.

Aşağıdaki şekilde ilk grafik mikro iktisattaki eş-ürün, ikinci grafik ise makro iktisatta emek piyasası dengesini göstermektedir. Bu yaklaşımda ekonomi büyüme olgusunu N_n ve S_n bileşimlerinde X_n çıktısını elde ettiği düzeye getirmiş ve bu noktada kullanılan emek ve sermaye bileşimleri aynı kalmıştır. Ancak, marksistlere göre kapitalistin asıl amacının aşırı kâr ve daha az emeğe bağımlılık olduğu dikkate alındığında, marksist öğreti kapitalistlerin bağımlılıklarını azaltmak için, elde ettikleri kârı sermayeye dönüştürdüklerini ve bu sermayenin de üretim sürecinde aynı çıktıyı daha az emek, daha fazla sermaye kullanarak elde ettiklerini varsaymaktadır. Bu çerçevede sermaye miktarı S_n 'den S_{n+1} 'e çıktığında, klasik iktisatın kapitalist boyutunun öngördüğü gibi, yeni istihdam yaratılmamakta, mevcut emek yerine makine ikame eden teknolojilere yönelinmektedir. Bu durumda ekonomi, başlangıçta daha üst bir istihdam seviyesi olan N_n yerine daha düşük bir istihdam seviyesini ifade eden N_{n+1} 'e yönelmiş olmaktadır.

Şekil 2: Marksist Yedek Sanayi Ordusu Olgusu

İşte, sermaye birikiminin artmasının üretim tekniğinde sermaye-emek bileşimini bozarak, aynı çıktıyı elde etmeyi hedefleyen, ancak daha az emek gücü kullanmayı seçen tekniklerin kullanılması, mevcut işgücünün daha düşük ücretten çalışmasını doğurmaktadır. Emek piyasasında, asgari geçimlik ücret düzeyinin altında oluşan bu yeni ücret seviyesinde bir kısım işçiler çalışmaktansa, çalışmamayı tercih edeceklerinden, bu kişiler işsiz kalmış olacaktır. Sermaye birikimi devam ettikçe, bu süreç devam edegelmektedir. Burada işsiz kalan bu kesim de marksist öğretide yedek sanayi ordusu olarak adlandırılmaktadır.

IV. Sonuç ve Değerlendirme

Bir sanayi toplumu önce kentleşmiş olmak zorundadır. Çünkü modern bir sanayi için gerekli eğitilmiş yeterli sayıda işgücü ancak kentlerde bulunabilir. Ayrıca uzmanlaşmış büyük işletmelerin var olmak için ihtiyaç duyduğu altyapı ve hizmetler yalnızca kentlerde vardır. Dolayısıyla klasik anlayıştaki kentleşme, kısa vadede kır-kent göçüyle ya da nüfus artışıyla

gerçekleşir. Bu durumda sanayide kullanılacak işgücü tarım sektöründen alınacağı varsayımı, sadece vasıfsız işçilerde geçerlilik arzeder. Oysa gerçek anlamda kalifiye eleman ihtiyacı ancak eğitilmiş işgücüyle sağlanır ki, bu da eğitim kurumlarının yaygın olduğu kentlerde geçerlidir. Kapitalist anlayışta kentleşmeyi sağlayacak sanayileşme ve bunun yaratacağı emek talebi, başlangıç olarak daha az vasıf gerektiren sanayi kolları için geçerlidir. Oysa, günümüz dünyasında kentleşme, sanayinin tarımdan emek talep etmesinin yanı sıra kırsalın kentte varolan iyi hayat koşullarının yarattığı cazibeyle gerçekleşmektedir.

Marksist öğretide oluşacağı varsayılan yedek sanayi ordusu da günümüz sosyal devlet anlayışları açısından adeta kapitalizmi yıkacak bir ihtilal ordusu olmaktan çıkarmıştır. Ayrıca mevcut ekonomik doktrinler, emek-sermaye bileşimlerinin birbirleri yerine tam ikame edilebileceğine ilişkin anlayışın geçerli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, sermayenin emek yerine ikame edilebileceğine ilişkin varsayımın eksikliği de marksist öğreti için bir diğer eleştiri konusunu oluşturmaktadır. Yine hizmetler sektöründe emek-yoğun üretim anlayışının varlığı da sermaye kullanımının yaygınlaşmasına bağlı olarak ortaya çıkacağı öne sürülen işsizliğin doğmasına engel teşkil etmektedir.

Özet olarak, iki aşırı uçta yer alan bu iki doktrinin kentleşme-yedek sanayi ordusunun oluşumuna ilişkin bakış açılarının yetersizliği, günümüzde iki aşırı uç yerine, her ikisini de sentezleyen bir anlayışın doğduğu bilinmektedir.

Summary: In this study, Lewis' "Two-Sector Growth Model" having a complex and analytical structure which explains the urbanization fact depend on industrialization anticipated by capitalism has been tried to reduce a simpler form. In this perspective, isoquants in microeconomics and labor market curves in macroeconomics have been used tool in order to explain this mechanism. In addition, it has been expressed the view of Marxist economics which appeared as an antithesis to the capitalism. It has been shown analytically how technological progress that industrilization would create in the Marxist thought to make up the technological unemployment (Reserve Industry Army). However, the experiences up to now have proved that sometimes the two systems have lived together.

Notlar

- (1) Tunç kanunu, Ricardo'nun emeğin bir mal olduğu düşüncesinden hareketle emeğin fiyatı olan ücretlerin diğer malların tabi olduğu piyasa koşulları çerçevesinde belirleneceği görüşüne dayalı olarak Alman sosyalist akımının öncülerinden Laselle tarafından geliştirilmiş görüştür. Bu kurama göre emeğin fiyatını belirleyen arz ve talebin mekanik hareketleridir. Kuram, ücretlerin işçinin hayatını ancak sürdürmeye yetecek minimum düzeye inmek şeklinde bir eğilim gösterdiğini ifade eder. Buna göre ücretler uzun süre en az geçim düzeyinin üzerinde dengeye gelmesi olanaksızdır. Çünkü böyle bir durumda yaşam koşullarının iyileşmesi nedeniyle işçiler

evlenecekler, çocuk sayısı artacak, bu da işçi sayısını arttırarak aralarında rekabeti doğuracaktır. Bu rekabetin sonucunda, ücretler en az geçim düzeyine inecektir. Aksi halde mekanizma tersine işleyecektir. Bkz. Seyidoğlu, 1992: 883 ve Zaim, 1990: 209.

- (2) Otomasyonu geliştiren ilim dalı sibernetik olarak adlandırılır. Diğer bir ifadeyle otomatikleşme, insan beyni yerine makinenin ikame edilmesi. Bkz. Zaim, 1990: 171.

Kaynaklar

- Aftalin, F. ve Patrice, P. (1992) **Monetarizm**, (Çev.) Lerzan Özkale, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Başkaya, F. (1995) **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Dornbusch, R. ve Fischer, S. (1990) **Macroeconomics**, McGraw Hill, Singapore.
- Downs, R. B. (1994) **Dünyayı Değiştiren Kitaplar**, (Çev.) Erol Güngör, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Eröz, M. (1982) **İktisat Sosyolojisine Başlangıç**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Erkan, H. (1995) **Ekonomi Sosyolojisi**, İzmir.
- Fukuyama, F. (1993) **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, (Çev.) Zülküf Dicleli, İstanbul.
- Kızılcıkelik, S. ve Erjem, Y. (1994) **Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Atilla Kitabevi, Ankara.
- Kozak, İ. E. (1984) **İbn Haldun'a Göre İnsan-Toplum-İktisat**, İstanbul.
- Mensfield, E. (1997) **Applied Microeconomics**, W. W. Norton and Company, New York.
- Meriç, C. (1997) **Sosyoloji Notları ve Konferansları**, (Yayına Hazırlayan) Ümit Meriç Yazan, İstanbul.
- Mills, W. **İktidar Seçkinleri**, (Çev.) Ünsal Oskay, Ankara, 1974.
- Özgüven, A. (1984) **İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Parasız, İ. (1997) **Modern Büyüme Teorileri: Dinamik Makro Ekonomiye Giriş**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Seyidoğlu, H. (1992) **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, Güzem Yayınları, Ankara.
- Tezel, Y. S. **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1995.
- Todaro, M. P. (1994) **Economic Development**, Longman Group Ltd., New York.
- Weber, M. (1996) **Sosyoloji Yazıları**, (Çev.) Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, A. (1991) **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ankara.
- Zaim, S. (1990) **Çalışma Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul.